

ΑΓΓΕΛΟΣ Π. ΜΑΤΘΑΙΟΥ

Παρατηρήσεις εἰς ἐκδεδομένα Ἀττικὰ ψηφίσματα
(8ο τεῦχος)

Στὸ 8ο τεῦχος τῶν *Παρατηρήσεων εἰς ἐκδεδομένα Ἀττικὰ ψηφίσματα σχολιάζεται τὸ ψήφισμα IG II² 118.*

Τὸ ἐλλιπέστατο ψήφισμα *IG II² 118* (εἰκ. 1) ἐπιγράφεται «*Potidaeatarum laus*». Δημοσιεύθηκε τὸ πρώτον ἀπὸ τὸν K. S. Πιττάκη, Ἐφ. Ἀρχ. 1842, 547-548, ἀρ. 924 καὶ κατόπιν ἀπὸ τὸν A. R. Rangabé, *Antiquités Helléniques*, II, Athènes 1855, ἀρ. 394, τὸν U. Koehler, *IG II* 58 καὶ τὸν J. Kirchner, *IG II² 118*.

Στὸ Ἄρχειον τῶν *Inscriptiones Graecae* μεταξὺ τῶν χαρτίων τοῦ A. von Velsen βρίσκεται¹ ἀντίγραφο τοῦ ψηφίσματος καὶ μικρογράμματος μεταγραφή, καὶ τὰ δύο μὲ συμπληρώσεις τοῦ συντάκτου. Τοῦ ἀντιγράφου προτάσσεται εἰσαγωγικὸ λῆμμα καὶ τὴν μικρογράμματο μεταγραφὴ ἀκολουθοῦν ἴστορικὰ σχόλια, καὶ τὰ δύο συντεταγμένα στὴν Λατινική. Εὐχαριστώ καὶ ἀπὸ τὴν θέση αὐτὴ τὸν διευθυντὴ τὸν Αρχείου φίλο καθηγητὴ Klaus Hallof, διότι προθυμότατα μοῦ ἔδειξε τὰ χαρτία τοῦ Velsen, τὰ ἀναπαρήγαγε ἡλεκτρονικῶς, μοῦ ἐπέτρεψε νὰ τὰ λάβω ὑπ’ ὅψιν στὴν ἐπανεξέταση τοῦ ψηφίσματος καὶ νὰ τὰ ἀπεικονίσω. Εἰκ. 2-3.

Παραθέτω τοὺς στίχους 4-10 τοῦ ψηφίσματος, ὅπως δημοσιεύονται στὶς *IG II²*:

στοιχ. 25

[ἔδοξεν τῶι δήμῳ· Ἄ]ρι[στοφ]ῶν ε[ι]-
5 [πεν· δεδόχθαι τῶι δ]ήμ[ῳ, πε]ρὶ ὕν
[λέγοσιν οἱ πρέσβε]ις τῶι Ποτει-
[δαιστῶν καὶ Χαρίδ]ημος καὶ οἱ μ-
[ετ’ αὐτῷ, ἐπαινέσαι] μὲν τὴμ πόλ[ι]-
[ν, ὅτι διετέλεσεν σ]υνδιαφυλάτ-
10 [τοσα Ποτείδαιαν Ἄ]θηναίοις Ε[.]

Συμφώνως πρὸς τὶς συμπληρώσεις οἱ Ἀθηναῖοι μετὰ ἀπὸ αἴτημα τῶν πρέσβεων τῆς Ποτειδαίας τιμοῦν τοὺς Ποτειδαιάτες, διότι ἀπὸ κοινοῦ, προφανῶς μὲ τοὺς Ἀθηναίους κληρούχους ποὺ ἐστάλησαν ἐκεῖ τὸ 362/1 π.Χ. (βλ. *IG II² 114*. ἐπὶ Μόλωνος ἄρχοντος)

Εὐχαριστώ τὸν Γιώργο Παπαδόπουλο καὶ τὴν Γεωργία Μαλούχου, διότι ἐδιάβασαν τὸ κείμενό μου καὶ μοὺ ἔκαναν χρήσιμες παρατηρήσεις, καθὼς καὶ γιὰ τὴν ἐκδοτικὴ ἐπιμέλεια.

1. Τὰ ἀφορῶντα στὸ ψήφισμα χαρτία τοῦ Velsen ἀποτελοῦνται ἀπὸ δύο λυτὰ φύλλα· τὸ πρώτο περιλαμβάνει τὸ εἰσαγωγικὸ λῆμμα, τὸ ἀντίγραφο καὶ τὴν μικρογράμματο μεταγραφὴ στὴν μία σελίδα καὶ στὴν ὄπισθία τὸν ἴστορικὸ σχολιασμό. Στὸ δεύτερο φύλλο ὑπάρχει τὸ εἰσαγωγικὸ λῆμμα τῆς ἐπιγραφῆς στὴν Γερμανικὴ γλῶσσα ἀκολουθούμενο ἀπὸ συμπληρώσεις τῆς κεφαλίδος τοῦ ψηφίσματος.

διεφύλαξαν ἀσφαλῶς τὴν πόλη πρὸς ὄφελος τῶν Ἀθηναίων. Τὸ ἐλλιπώς σωζόμενο ὄνομα [- -]ημος στὸν στίχ. 7 συμπλήρωσε ὁ U. Koehler (*IG* II 58) ὡς [Χαρίδ]ημος καὶ διατύπωσε μετ' ἐπιφυλάξεως τὴν γνώμη μάρπις πρόκειται περὶ τοῦ Χαριδήμου ἐξ Ὡρεοῦ. Ὁ J. Kirchner (*PA* 15380 καὶ *IG* II² 118) ἐθεώρησε βέβαιον ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ Ὡρείτου, τὸν ὥποιον οἱ Ἀθηναῖοι ἐτίμησαν διὰ πολιτείας (Δημ. *Κατ’ Αριστ.* (XXIII) 65, 151· Ἀθην. *Δειπν.* X 47 (426 b)), ἔγινε Ἀχαρνεὺς τὸν δῆμον καὶ τὸν ἐξέλεξαν στρατηγὸν τὸ ἔτος 361/0, συμφώνως μὲ τὴν προταθεῖσα παλαιότερα² χρονολόγηση τοῦ ψηφίσματος περὶ Ὁρούντου, *IG* II² 207 (*IG* II/III³ 1, 295), στὸ ὥποιο ἀναφέρεται ὁ Χαριδήμος μαζὶ μὲ τοὺς Φωκίωνα καὶ Χάροητα. Ὡστε ἡ πολιτογράφηση τοῦ Χαριδήμου ἔπειτε νὰ τοποθετηθῇ πρὸ τοῦ ἔτους αὐτοῦ (361/0). Ἀκολούθως ἡ ἐκ συμπληρώσεως ταύτισις τοῦ ὄνοματος στὸν στίχ. 7 τοῦ ψηφίσματος *IG* II² 118 μὲ τὸν ὄμωνυμο στρατηγὸν ὁδήγησε καὶ στὴν χρονολόγηση τοῦ ψηφίσματος στὸ ἕδιο ἔτος (361/0). Ἀργότερα ἡ παροχὴ πολιτείας τοποθετήθηκε³ στὸ 357/6 καὶ ἐπομένως ἡ χρονολόγηση τοῦ ψηφίσματος στὸ ἔτος 361/0 δὲν ἵσχε πλέον.

Στὸ παρατιθέμενο ἀνωτέρῳ κείμενο τοῦ ψηφίσματος τρία σημεῖα παρέχουν προβλήματα.

Πρῶτον. Στίχ. 7-8 [Χαρίδ]ημος καὶ οἱ μ[ετ'] αὐτῷ· κατὰ τὴν κρατοῦσα ἐρμηνεία ὁ Χαριδήμος εἶναι στρατηγός, ἀλλὰ εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι φέρεται χωρὶς τὴν ἰδιότητά του. Καθ' ὅσον γνωρίζω, ὅταν πρόκειται περὶ στρατηγοῦ, κατὰ κανόνα⁴ ἡ ἰδιότης συνοδεύει τὸ ὄνομα, βλ.⁵ *IG* II² 108.9-11: [περὶ ὃν λέγει Τιμόθ[ε]ος ὁ στρατηγός, ἐψηφίσθαι τῇ βου|[λ]ῆ[ι]... 110.6-8: ἐπειδὴ Τιμόθεος ὁ στρατηγός ἀποφα[ί]νει Μενέλαιον τὸν Πελαγόνα καὶ αὐτὸν συνπολεμο[ῦ]ντα... 111.17-19: ὅπως δ' [ἄ]ν κ[αὶ] οἱ ὅρκοι καὶ αἱ συνθῆκαι, ἃς συνέθετο Χαβρίας ὁ στρατηγὸς κα[ὶ] ὅμοσε Κείοις ὑπὲρ Ἀθηναϊῶν καὶ Κείων ὃς κα[τή]γαγον [Α]θηναῖοι κύριαι ὕστι... *IG* II/III³ 1, 295.40 (*IG* II² 207): Πρόξενον τ[ὸν] στρατηγὸν μετὰ τῶν πρέσβεων... 299.6-9 (*IG* II² 213): περὶ ὃν λέγουσιν οἱ πρ[έ]σβεις τ[οῦ] Μυτιληναίων καὶ ὁ ταμίας [τῆς Παρά]λου καὶ Φαιδρος ὁ στρατηγὸς ἐ[πέ]στει[τ]ιλεν... *IG* II² 404.10-13: δεδόχθ[ε]ι τῷ δήμῳ κυρ[ί]οις [μ]έν[τ]ειν[α]ι τοὺς ὅρκο[υς] κ[αὶ] τὰς συνθήκας τῶ[ν] δήμων | τῷ Ἀθηναίων, ἃς συνέθετο Χαβρία[ς] στρατηγὸς ὃν πρὸς τὰ[ς] πόλεις τὰς ἐν Κέ[ρ]αι... *IG* II/III³ 1, 316.11-13 (*IG* II² 237): καὶ νυνὶ βοηθήσαντ[ει] μετὰ δ[υ]νάμεως συνκατετάττοντο μετὰ Ἀθηναίων, | κ[αθ]ότι ὁ [στρατηγὸς παραγγέλ]λοι... 339.6-8 (*IG* II² 408): [περὶ ὃν Μνήμων καὶ Καλλίας οἱ

2. Τὴν χρονολόγηση τοῦ ψηφίσματος περὶ Ὁρούντου εἶχε προτείνει ὁ Th. Bergh, *Rh.Mus.* 37 (1882) 357 κὲ.., τὸν ὥποιο καὶ ἀκολούθησε ὁ Kirchner, ὅταν συνέταξε τὸ περὶ Χαριδήμου λῆμμα στὴν *Prosopographia Attica*.

3. Βλ. Davies, *APF*, σελ. 571, ὅπου μνημονεύεται ἄρθρο τοῦ H. W. Parke, *CR* 42 (1928) 170 περὶ τῆς χρονολογήσεως (non vidē).

4. Γράφω κατὰ κανόνα, διότι δὲν μπορῶ νὰ βεβαιώσω ὅτι ἐπέτυχα νὰ συλλέξω ὅλα τὰ σχετικὰ χωρία ἢ κάποιο, τὸ ὥποιο ἀσφαλῶς νὰ ἀντιτίθεται στὴν ἀποψη ἀυτή. Στὸ περὶ Ὁρούντου ψήφισμα *IG* II/III³ 1, 295 λ.χ. οἱ Χάροης, Χαριδήμος καὶ Φωκίων φέρονται στὸν στίχ. 29 χωρὶς τὴν ἰδιότητά τους, ἐνώ στὸν στίχ. 38 ἔχει προταθῆ ἡ συμπλήρωση τῆς λ. σ[τρατηγούς] μετὰ τὰ ὄνόματα (ἀναγράφονται οἱ δύο ἐκ τῶν τριῶν). Θὰ ὑποστήριζε κάποιος ὅτι ἐδῶ οἱ στρατηγοὶ φέρονται χωρὶς τὴν ἰδιότητά τους, ἀλλὰ τὸ ψήφισμα εἶναι ἐλλιπές καὶ μπορεῖ νὰ ἀναφέρονταν ὑψηλότερα μὲ τὴν ἰδιότητά τους· στὴν ἐξήγηση αὐτὴ συνηγορεῖ ὅτι στὸν στίχ. 40 ἀναγράφεται ἡ ἰδιότης τοῦ στρατηγοῦ.

5. Βλ. ἐπίσης *IG* II² 595.5: [- - - καὶ ὁ στρατηγός... Στὸ ψήφισμα *IG* II² 680.13-15 ὁ ἀναγραφόμενος στρατηγός εἶναι τῶν Αἰτωλῶν: καὶ περὶ τούτων τὸ κοι[νόν] τῶν Αἰτωλῶν καὶ ὁ στρατηγός Χαρίζενος ἀπεστάλκι[σαι πρὸς τὸ] δῆμο[ν] πρεσβείαν τὴν διαλέξιμένην...

‘Ηρακλ|[εῶται λέγουσιν καὶ ἀποφαίνο]υσιν Διότι[μός τε ὁ στρατηγὸς⁶ καὶ ...6...]όδωρος... *IG II²* 1187.1-3: Φίλιππος εἶπεν· ἐπειδὴ Δερκύλ|ος ὁ στρατηγὸς φιλοτιμεῖται πιερὶ τὸν δῆμον τὸν Ἐλευσινίων...

Ἐπιπλέον διερωτάται κανεὶς ποιοί θὰ ἥσαν οἱ μετ' αὐτῷ, ἐὰν ὁ Χαρίδημος ἦταν στρατηγός. Άκολούθως ὁ ἐκ συμπληρώσεως [Χαρίδ]ημος κατὰ πᾶσαν πιθανότητα δὲν εἶναι στρατηγός· ἐξ ἄλλου σημείωσα ἡδη ὅτι ἡ ἐκ τῆς ταυτίσεως τοῦ προσώπου χρονολόγηση τοῦ ψηφίσματος στὸ ἔτος 361/0 δὲν εὐσταθεῖ πλέον.

Ο David Whitehead ἐπρότεινε⁷ ὅτι τὸ ἑλλιπῶς σωζόμενο ὄνομα [- -]ημος καὶ οἱ μ[ετ'] αὐτῷ εἶναι πρέσβεις τῶν Ποτειδαιατῶν καὶ χάριν παραδείγματος πρότεινε τὴν συμπλήρωση (τοῦ ὀνόματος) οἱ [πρέσβε]ις τῶν Ποτει[δαιατῶν Ἡφαιστόδ]ημος.⁸ Ἡδη ὁ Velsen (βλ. ἀνωτέρω) εἶχε συμπληρώσει τὸ ὄνομα ὡς [Θεμιστόδ]ημος⁹ τόσο στὸ μεγαλογράμματο ἀντίγραφο του τῆς ἐπιγραφῆς, ὅσο καὶ στὴν μικρογράμματο μεταγραφῇ· εἶναι προφανὲς ὅτι ἐξελάμβανε τὸν [Θεμιστόδ]ημον καὶ τοὺς μετ' αὐτοῦ ὡς τοὺς πρέσβεις τῶν Ποτειδαιατῶν. Τὴν συμπλήρωση τοῦ Velsen δὲν περιέλαβε στὸ κριτικὸ ὑπόμνημα τῆς ἐκδόσεως του (*IG II* 58) ὁ Koehler· ἀντιθέτως εἰσήγαγε στὸ κείμενο τὴν συμπλήρωση [Χαρίδ]ημος. Ἡ παράλειψη εἶχε ἐπιπτώσεις στὴν ἔρευνα.

Ἡ πρόταση ὅτι τὸ ἑλλιπῶς σωζόμενο ὄνομα καὶ οἱ μ[ετ'] αὐτῷ εἶναι οἱ πρέσβεις τῶν Ποτειδαιατῶν εἶναι ἡ πλέον πιθανή,¹⁰ πρβλ. Ξεν. Ἐλλ. 1, 4.2: ἀρχομένου δὲ τοῦ ἔαρος πορευομένοις αὐτοῖς παρὰ βασιλέα ἀπήντησαν καταβαίνοντες οἵ τε Λακεδαιμονίων πρέσβεις Βοιώτιος καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ καὶ οἱ ἄλλοι ἄγγελοι, καὶ ἔλεγον ὅτι Λακεδαιμόνιοι ὃν δέονται πάντων πεπραγότες εἴεν παρὰ βασιλέως...

Δεύτερον. Στίχ. 8 [ἐπαινέσαι] μὲν τὴμ πόλ[ιν]. ἡ λέξις πόλιν, τὸ ἀντικείμενο τοῦ ἀπαρεμφάτου [ἐπαινέσαι], δὲν συνοδεύεται ἀπὸ τὸ ὄνομά της· σημειώνω ὅτι στὸ κενὸν τοῦ στίχ. 9 ὁ διαθέσιμος χώρος δὲν ἐπιτρέπει τὴν συμπλήρωση [τὴν Ποτειδαιατῶν].

Τρίτον. Στίχ. 9-10 [ὅτι διετέλεσεν σ]υνδιαφυλάτ[οσα Ποτείδαιαν Ἄ]θηναῖοις· ἐνῷ στὴν πρώτη μνεία τῆς λ. πόλιν δὲν ἀναγράφεται τὸ ὄνομά της (στίχ. 8: [ἐπαινέσαι] μὲν τὴμ πόλ[ιν]), στὸ αἰτιολογικὸ τῆς ἀποφάσεως (στίχ. 9-10) ἡ ἐπαινούμενη ἀλλὰ μὴ κατονομαζομένη πόλη ἐμφανίζεται νὰ συνδιαφυλάττῃ τὴν Ποτείδαιαν· ὥστε συμφώνως πρὸς τὶς συμπληρώσεις δὲν ἐπαινεῖται ἡ Ποτείδαια, ἀλλὰ μὰ ἄλλῃ, ἀνώνυμος πόλις, ἡ ὁποία συμπράττει (μὲ τοὺς Αθηναίους) στὴ διαφύλαξη τῆς Ποτειδαίας.

6. Ὁ ἀναγραφόμενος ταυτίζεται πιθανώτατα πρὸς τὸν στρατηγὸ Διότιμον Διοπείθους Εὐωνυμέα (Kirchner, PA 4384, Davies, *APF* σελ. 163-165, Traill, *PAA* 6, 365865), βλ. τὸ λήμμα τοῦ ψηφίσματος (*IG II²* 408) καὶ τὰ σχόλια τοῦ ψηφίσματος *IG II/III³* 1, 336.

7. D. Whitehead, Secretaries, Charidemos, Poteidaia: The Date (and Personnel) of *IG II²* 118, *AHB* 3.5 (1989) 102-106.

8. Τὸ ὄνομα εἶναι σπανιώτατο καὶ φαίνεται νὰ μαρτυρεῖται ἀπαξ καὶ μόνον στὴν Αττική, βλ. Osborne – Byrne, *LGPN* II.Attica, 208, s.v. Τοῦ δωρικοῦ Μεγιστόδαμος (*IG XII* 3, 1025· Αστυπάλαια) δὲν ἀπαντᾶ μέχρι στιγμῆς ἡ ιωνικὴ μορφή. Τὸ ὄνομα Μεγιστόδαμος καθὼς καὶ τὸ Θεμιστόδημος ἐπρότεινε ὡς ἐναλλακτικὴ συμπλήρωση ὁ Whitehead, ὁ.π. (σημ. 7), 105 σημ. 17.

9. Ἡ δωρικὴ μορφὴ τοῦ ὀνόματος (Θεμιστόδαμος) ἀπαντᾶ στὴν Θήρα, *IG XII* 3, 392.2 (= *CIG* II 2466a, στὴν ὁποίᾳ καὶ στηριζόμενος συμπλήρωσε τὸ ὄνομα ὁ Velsen). Θεμιστόδημος ἀπαντᾶ στὴν Κύπρο, *SEG* 31, 1367, (ἀχρονολ.).

10. Ἡ σκέψις ὅτι ὁ [- -]ημος καὶ οἱ μ[ετ'] αὐτῷ ἥσαν Αθηναῖοι κληροῦχοι ποὺ ἥλθαν μαζὶ μὲ τοὺς πρέσβεις τῶν Ποτειδαιατῶν προσκρούει στὸ ὅτι πιθανώτατα θὰ ἀναγραφόταν καὶ τὸ δημοτικὸ τοῦ ἐπικεφαλῆς τους.

Ἡ μὴ ἀναγραφὴ τοῦ ὄνόματος τῆς τιμωμένης πόλεως εἶναι ἀσύνηθης,¹¹ ἐὰν ὅχι μοναδική. Καθ’ ὅσον γνωρίζω τὸ ὄνομα τῆς ἐπαινουμένης ἔνης πόλεως κατὰ κανόνα ἀναγράφεται, πqb. *IG II²* 42.23: ἐπαινέσαι δὲ τὴν πόλιν τὴν Μηθυμναίων· *IG II²* 111.53: ἐπαινέσαι δὲ καὶ [τ]ὴν [π]όλι[ν τὴν] Κα[ρ]θαιῶν, *IG II²* 232.5: [ἐπαινέσαι τὴν] πόλιν τῶν Τεν[εδίων], *SEG 32*, 117.22-23: [ἐπαινέσαι τὴν] πόλιν τῶν Λ[αμιέων].

Ἡ λέξη πόλις δὲν ἀναφέρεται στὴν πόλη τῶν Ἀθηνῶν, ἀλλὰ σὲ ἔνη, ὅταν τὸ ὄνομα ἔχει μνημονευθῆ μόλις παραπάνω, βλ. Δημ. *Όλυνθ. Γ'* (III) 7: Ἡν τοῦθ' ὁσπερ ἐμπόδισμά τι τῷ Φιλίππω καὶ δυσχερές, πόλιν μεγάλην ἐφορμεῖν τοῖς ἐσαυτοῦ καιροῖς διηλαγμένην πρὸς ἡμᾶς· (πόλις = "Ολυνθος· ἔχει ἀναφερθῆ ἀνωτέρω διὰ τοῦ ἐθνικοῦ Ὄλυνθοι).

Θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ ὑποστηρίξῃ ὅτι στὸ ὑπὸ συζήτησιν ψήφισμα *IG II²* 118 δὲν ἀναγράφεται τὸ ὄνομα τῆς πόλεως, ἐπειδὴ προηγεῖται (στίχ. 6/7) ἡ ἀναφορὰ στοὺς πρέσβεις, ἀλλά, καθ’ ὅσον γνωρίζω, δὲν ὑπάρχει ἀλλή τέτοια περίπτωση σὲ τιμητικὸ ὑπὲρ πόλεως ψήφισμα· ἐφ’ ὅσον ἐπαινεῖται ἡ πόλις, θὰ ἔπειτε νὰ ἀναφέρεται τὸ ὄνομά της. Ἐπομένως ἡ λέξη πόλιν πρέπει νὰ ἀναφέρεται στὴν πόλη τῶν Ἀθηνῶν.

Κατὰ ταῦτα ἡ συμπλήρωση [ἐπαινέσαι] πρέπει νὰ ἀπορριφθῇ. Οἱ στίχοι 9-10 δὲν ἀφοροῦν στὸ αἰτιολογικὸ τῆς ἀποφάσεως, ἀλλὰ θὰ πρέπῃ νὰ ἀναφέρωνται σὲ κάποια ἐνέργεια τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν νὰ βοηθήσῃ τὴν Ποτείδαια. "Οτι ἡ ἐνέργεια ἀφοροῦσε στὴν Ποτείδαια προκύπτει ἀπὸ τὴν ἀποστολὴ τῶν Ποτειδαιατῶν πρέσβεων στὴν πόλη τῶν Ἀθηνῶν. Προτείνω λοιπόν, βεβαίως στὸ app. crit., τὴν ἀκόλουθη συμπλήρωση¹² (στίχ. 8-10): [ἀπόστολον] μὲν τὴν πόλι[ιν ἀπόστελλεν καὶ σ]υνδιαφυλάτ[τειν Ποτείδαιαν Ἀ]θηναίοις.¹³ Ἡ λέξις ἀπόστολος σημαίνει *ναυτικὴ μοῖρα* ἢ κατὰ θάλασσαν δύναμις ἐτοίμη πρὸς ἀπόπλουν (*naval squadron or expedition*); πqb. Δημ. *Όλυνθ. Γ'* (III) 5: Τούτου τοῦ μηνὸς μόγις μετὰ τὰ μυστήρια δέκα ναῦς ἀπεστείλατ’ ἔχοντα κενὰς Χαρίδημον καὶ πέντε τάλαντ’ ἀργυρίου. ὡς γάρ ἡγγέλθη Φιλιππος ἀσθενῶν ἢ τεθνεώς (ἥλθε γάρ ἀμφότερα), οὐκέτι καιρὸν οὐδένα τοῦ βοηθεῖν νομίσαντες ἀφεῖτ’, ὡς ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τὸν ἀπόστολον· πqb. Δημ. κατὰ *Φιλ. Α'* (IV) 35 (βλ. τὸ κείμενο κατωτέρω). Γιὰ τὴν σύνταξη τοῦ ρήματος ἀπόστελλεν μὲ τὸ οὐσιαστικὸ ἀπόστολος ὡς ἀντικείμενο πρβλ. [Δημ.] περὶ Άλον. (VII) 16: ἀπόστόλους ἀπόστελλεν βούλεται. Ὡς πρὸς τὴν θέση τοῦ ἀντικειμένου [ἀπόστολον], ποὺ προηγεῖται τοῦ ἀπαρεμφάτου, πqb. Θουκ. 4, 8.2: Ἀθηναῖοι ἐψηφίσαντο ναῦς ἔξήκοντα πέμπειν ἐς Σικελίαν.

Τὴν προταθεῖσα συμπλήρωση στοὺς στίχ. 8-9 ἐνισχύει, πιστεύω, ὅτι ἡ ἀποσταλεῖσα στὴν Ποτείδαια βοήθεια περιγράφεται ἀπὸ τὸν Δημ. κατὰ *Φιλ. Α'* (IV) 35 ὡς ἀπόστολος.

11. Στὸ ἀκόλουθο χωρίον γίνεται μνεία γενικῶς καὶ ἀορίστως μᾶς ἔνης πόλεως, Αἰσχ. κατὰ *Κτησιφῶντος* (III) 47: ἵν’ ἡ πόλις ἡ βουλομένη τινὰ τῶν ὑμετέρων στεφανοῦν πρέσβεις πέμψασα δεηθῆ τοῦ δῆμου.

12. Ἡ συμπλήρωση [βοηθῆσαι] μὲν τὴμ πόλι[ιν Ποτείδαιαί καὶ σ]υνδιαφυλάτ[τειν τοῖς ἐνοῦσι Ἀ]θηναίοις (γιὰ τὴν συμπλήρωση [τοῖς ἐνοῦσι] πqb. Θουκ. 1, 67.1-4, 105.2· ἐναλλακτικῶς εὔσταθεῖ καὶ [τοῖς οἰκδσι], πqb. [Δημ.] περὶ Άλον. (VII) 10) φαίνεται νὰ προσκρούῃ στὸν χρόνο τοῦ συμπληρουμένου ἀπαρεμφάτου· κατὰ κανόνα ἐμφανίζεται στὸν ἐνεστώτα (βοηθεῖν), πqb. Θουκ. 8, 15.1, Αἰσχ. κατὰ *Κτησιφ.* (VII) 92, Δημ. *Όλυνθ. Β'* (II) 11, περὶ *Eἰρ.* (V) 5 κλπ.

13. Γιὰ τὴν συνύπαρξη στὸ ἴδιο κείμενο τῶν καταλήξεων τῶν ἀπαρεμφάτων -εν καὶ -ειν βλ. L. Threatte, *The Grammar of Attic Inscriptions*, I. *Phonology*, Berlin 1980, 185 καὶ πqb. *IG II²* 120.12, 14.

9-10 [καὶ σ]υνδιαφυλάτ[η]τειν Ποτείδαιαν Ἄ]θηναίοις· ἡ δοτικὴ [Ἄ]θηναίοις εἶναι χαριστική· ώς ἀντικείμενο νοεῖται ἡ δοτικὴ Ποτειδαιάταις (ἢ τοῖς κληρούχοις;). Γιὰ τὴν λειτουργία τοῦ ωράματος ἐδὼ πρόβλ. Λυκ. κατὰ Λεωκρ. 143: καὶ ἔᾶσαι αὐτὸν οἰκεῖν ἐν τοῖς τείχεσι τῆς πατρίδος· ποίοις; ἢ μόνος τῶν πολιτῶν οῖς οὐ συνδιεφύλαξε;

Ακολούθως γιὰ τοὺς στίχους 5-12 προτείνω τὸ ἔξῆς κείμενο :

ε[ι]-

5 [πεν· δεδόχθαι τῷ δ]ήμ[ῳ, πε]ρὶ ὄν στοιχ. 25
 [λέγοσιν οἱ πρέσβε]ις τῷ Ποτει-
 [δαιατῷ 8]ημος καὶ οἱ μ-
 [ετ' αὐτο(ῦ) - - - 8-9- - -] μὲν τὴμ πόλ[ι]-
 [ν 13 σ]υνδιαφυλάτ-
 10 [τ . . . Ποτείδαιαν Ἄ]θηναίοις Ε[.]
 [.] τέτμηται κα-
 [ὶ]γρων καὶ

7 [Θεμιστόδ]ημος Velsen in schedis, [καὶ Χαρίδ]ημος Koehler, [Ηφαιστόδ]ημος Whitehead in comm. || **8** [ἐπαινέσαι] Koehl., [ἀπόστολον] Matth. || **9** [ὅτι διετέλεσεν] Wilhelm (apud Kirchner), [ἀποστέλλεν καὶ] Matth. || **9/10** [σ]υνδιαφυλάτ[η]τοσα Wilh., [σ]υνδιαφυλάτ[η]τειν Matth. || **10 fin.**-**12** ἐ[πειδὴ δὲ πᾶσα ἡ χώρα] τέτμηται καὶ[ὶ ἀπώλοντο οἱ ἐκ τῶν ἀ]γρῶν καὶ[ποιὶ]¹⁴ Wilh.

Η ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ. Τὸ ψήφισμα, ὅπως ἥδη ἐλέχθη, δὲν μπορεῖ νὰ χρονολογηθῇ τὸ 361, ἔτος ποὺ ἐπότεινε ὁ J. Kirchner στηριζόμενος στὴν συμπλήρωση στὸν στίχ. 7 τοῦ ὀνόματος τοῦ Χαριδήμου καὶ τὴν στρατηγία ποὺ ἀνέλαβε τὸ ἔτος αὐτό, ὅπως συνήγαγε ἀπὸ τὸ ψήφισμα περὶ Ὁρόντου, *IG II/III*³ 1, 295 (*IG II²* 207). Τὴν χρονολόγηση ἀπέρριψε ὁ D. Whitehead,¹⁵ διότι καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Χαριδήμου εἶναι συμπληρούμενο καὶ ἡ χρονολόγηση τοῦ λανθάνοντος περὶ Ὁρόντου ψηφίσματος εἶναι ἀβέβαιη. Άντ' αὐτῆς στηριζόμενος στὴν πρόταση συμπληρώσεως τῶν στίχ. 1/2 ("Ε[ρμ]ει[ο]ς ἐγραμμάτευε")¹⁶ ἀπὸ τὸν Hansen, ἐπότεινε τὸ ἔτος 364/3, ὅταν ὁ Τιμόθεος κατέλαβε τὴν Ποτείδαια, ἡ τὸ 359/8.¹⁷

Αὐτοψία τοῦ λίθου (ΕΜ 6952) ἀπέφερε τὰ ἔξῆς στὸ ἀνώτερο τμῆμα τοῦ ψηφίσματος *IG II²* 118:

- - - - -
 [. 20 ἐ]γρᾳ[μ]-

14. Τὴν συμπλήρωσή του στηρίζει ἵσως τὸ ἔξῆς χωρίο τοῦ [Δημ.] περὶ Ἀλον. (VII) 10: Καίτοι Ἀθηναίων οἱ ἐν Ποτειδαιά κατοικοῦντες, οὐκ ὅντος αὐτοῖς πολέμου πρὸς Φίλιππον, ἀλλὰ συμμαχίας, καὶ ὅρκων ὀμωμοσμένων, οὓς Φίλιππος τοῖς οἰκοῦσιν ἐν Ποτειδαιά ὕμοσεν, ἀφηρέθησαν ὑπ' αὐτοῦ τὰ κτήματα.

15. Ὁ.π. (σημ. 7).

16. "Ἐρμειος· ὁ δῆμος ἀνήκει στὴν Ακαμαντίδα φυλή.

17. Κατὰ τὸν Whitehead γιὰ τὰ δύο αὐτὰ ἔτη (364/3 καὶ 359/8) εἶναι διαθέσιμες δύο φυλές, ἀπὸ τὶς οποίες θὰ μπορούσε νὰ προέρχεται ὁ γραμμάτευς κατὰ πρυτανείαν τοῦ ἐνὸς ἢ τοῦ ἄλλου, ἡ Ἰπποθωντὶς καὶ ἡ Ακαμαντίς, βλ. Whitehead, Ὁ.π. (σημ. 7) 102-103.

2 (πρώην 1) [μάτευε(ν) - -6-7- - καὶ] δεκ[άτ]ει τῆς
 [πρυτανείας· τῶν προ]οέ[δρω]ν ἐπεψ- στοιχ. 25
 [ήφιζε(ν)- - -9-10- - -] Ραμ[νού]σιος·

2 fin. ΕΙΤΗ . Pittakes, *Ἐφ. Αρχ.* 1842, 547-548, no. 924 (cum delineatione), ΕΙΤΗΣ Velsen in schedis; ἔ[κτ]ει [τῆς] | [πρυτανείας] Koehler (*IG II* 58), Kirchner (*IG II²* 118).

Στὸν λίθο διακρίνονται καὶ σήμερα τὰ γράμματα ΕΙΤΗΣ. Τὰ σωζόμενα πρὸ τοῦ Εὐποδεικνύουν ἀντὶ τοῦ ἔ[κτ]ει νὰ μεταγράψωμε δεκ[άτ]ει. Ὡστε ἡ συμπλήρωση τοῦ Μ. H. Hansen,¹⁸ “Ε[ρμ]ει[ος ἐγραμμάτευε] δὲν εὐσταθεῖ. Ἀκολούθως ἡ προτεινόμενη χρονολόγηση δὲν ισχύει.

Πιστεύω ὅτι τὸ ψήφισμα *IG II²* 118 ἀναφέρεται στὴν ἀπόφαση τῶν Ἀθηναίων νὰ βοηθήσουν τὴν Ποτείδαια, ὅταν τὴν πολιορκοῦσε ὁ Φίλιππος, ἀποστέλλοντας ναυτικὴ δύναμη. Ἡ ἀποσταλεῖσα βοήθεια ὄμως φαίνεται ὅτι ἐφθασε κατόπιν ἐορτῆς, ὅταν ἦταν πλέον ἀργά, βλ. Δημ. κατὰ Φιλ. Α' (IV) 35: τοὺς δ' ἀποστόλους πάντας ὑστερίζειν τῶν καιρῶν, τὸν εἰς Μεθώνην, τὸν εἰς Παγασάς, εἰς Ποτείδαιαν,¹⁹ καὶ ὁ Φίλιππος εἶχε ἥδη καταλάβει τὴν πόλη.

Ἐπειδὴ ἡ κατάληψη τῆς Ποτείδαιας²⁰ ἔγινε ὀλίγον πρὸ τῆς γεννήσεως τοῦ Μεγ. Άλεξανδρου, –ό Μακεδών ἐγεννήθη στὶς ἀρχές τοῦ Ἐκατομβαιώνος τοῦ ἔτους τοῦ Ἐλπίνου (356/5)²¹–, τὸ ψήφισμα πρέπει νὰ χρονολογήθῃ στὰ τέλη τοῦ ἔτους τοῦ Ἀγαθοκλέους (357/6).²² πιθανώτατα ἐνεκρίθη τὴν δεκάτη πρωτανεία.

Ἡ ἐπανεξέταση τοῦ λίθου καὶ ἡ μελέτη τοῦ κειμένου ἔδειξε ὅτι τὸ ψήφισμα δὲν εἶναι τιμητικὸ καὶ ὅτι ἡ μέχρι σήμερα χρονολόγησή του δὲν εὐσταθεῖ. Ἐπιπλέον ὁδήγησε στὴν ἀπόδοσή του σὲ κρίσιμη ἰστορικὴ στιγμὴ γιὰ τὰ πρόγραμματα τῆς Μακεδονίας, γιὰ τὰ συμφέροντα τῶν Ἀθηνῶν καὶ τὴν ἐπέκταση τοῦ Φιλίππου στὸν ξωτικὸ χῶρο τῆς Χαλκιδικῆς. Ἡ ἐπιγραφὴ φαίνεται νὰ βεβαιώνει τὴν γνωστὴν ἀπὸ τὶς φιλολογικὲς μαρτυρίες ἀποστολὴ βοηθείας, τὴν καθυστερημένη βεβαίως, τῶν Ἀθηναίων στοὺς πολιορκούμενους Ποτείδαιάτας καὶ τοὺς Ἀθηναίους ἐποίκους.

18. *GRBS* 23 (1982) 342, ἀρ. 5 [The Athenian Ecclesia I, A Collection of Articles 1976-83 (1983), 94] (*SEG* 32, 63).

19. Πρβλ. Δημ. Όλυνθ. Α' (I) 9: εἰ γάρ... τὴν αὔτην παρειχόμεθ' ἡμεῖς ὑπὲρ ἡμῶν αὔτῶν προθυμίαν, ἥνπερ ὑπὲρ τῆς Εὐβοίαν σωτηρίας, εἴχετ' ἂν Ἀμφίπολιν τότε καὶ πάντων τῶν μετὰ ταῦτ' ἂν ἥτ' ἀπηλλαγμένοι πραγμάτων. καὶ πάλιν ἡνίκα Πύδνα, Ποτείδαια, Μεθώνη, Παγασαί, τᾶλλα, ἵνα μή καθ' ἔκαστα λέγων διατρίβω, πολιορκούμενα ἀπηγγέλλετο, εἰ τότε τούτων ἐνὶ τῷ πρώτῳ προθύμως καὶ ὡς προσῆκεν ἐβοηθήσαμεν αὐτοῖ, ράφοι καὶ πολὺ ταπεινοτέρω νῦν ἀν ἐχράμεθα τῷ Φιλίππῳ.

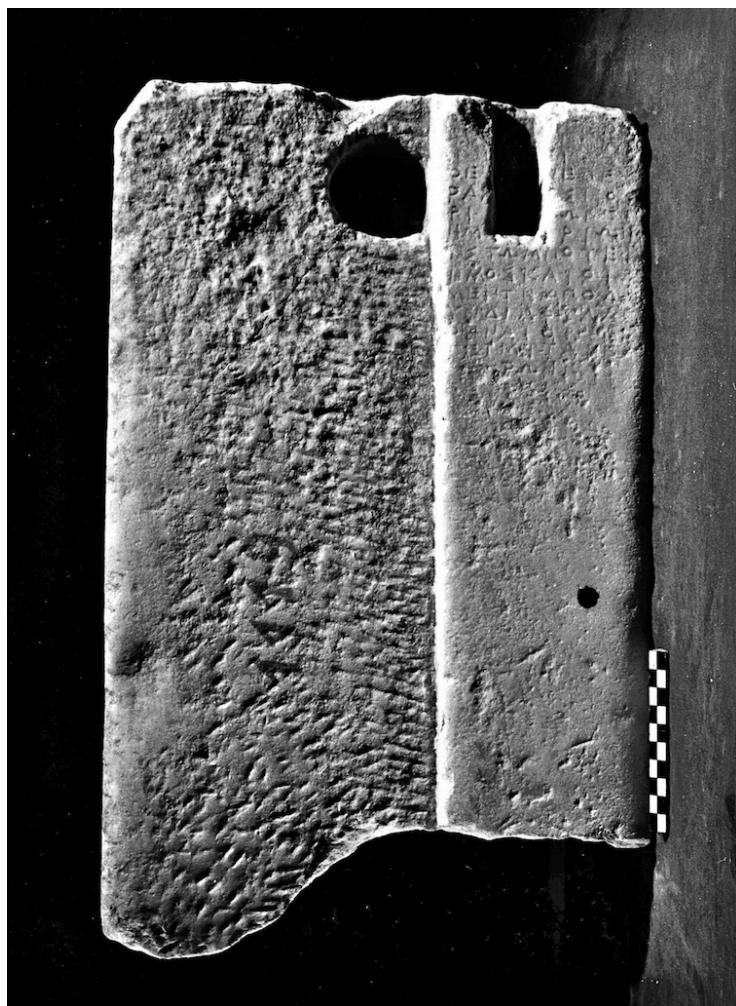
20. Γιὰ τὸν χρόνο τῆς καταλήψεως βλ. N. G. L. Hammond - G. T. Griffith, *A History of Macedonia*, II, Oxford 1979, 245-246. πρβλ. J. A. Alexander, *Potidaea. Its History and Remains*, Athens (Georgia) 1963, 88-911 καὶ P. J. Rhodes, *A History of the Classical World*. 478-323 B.C., Oxford 2006, 300.

21. Πλούτ. Ἀλέξ. 3, 8: Φιλίππῳ δ' ἄρτι Ποτείδαιαν ἥρηκότι τρεῖς ἥκον ἀγγελίαι κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον, ἡ μὲν Ἰλλυριούς ἥττησθαι μάχῃ μεγάλῃ διὰ Παρμενίωνος, ἡ δ' Ὁλυμπίασιν [*Ολυμπ.* 106.1] ἵππῳ κέλητι νενικηκέναι, τρίτη δὲ περὶ τῆς Ἀλεξάνδρου γενέσεως.

22. Ἡ ἀποστολὴ βοηθείας τῶν Ἀθηναίων τὶς πρώτες ἡμέρες τοῦ ἔτους τοῦ Ἐλπίνου (356/5) πρέπει μᾶλλον νὰ ἀποκλεισθῇ, διότι τὸ ψήφισμα ἐνεκρίθη μετὰ τὴν δεκάτη ἡμέρα τῆς πρωτανείας (βλ. τὸν στίχ. 2: ...καὶ] δεκ[άτ]ει), ἐνώ κατὰ τὸν Πλούτ. Ἀλέξ. 3, 5: ἐγεννήθη δ' οὕν Αλέξανδρος ἴσταμένου μηνὸς Ἐκατομβαιώνος, ὃν Μακεδόνες Λῶον καλούσιν, ἔκτῃ...

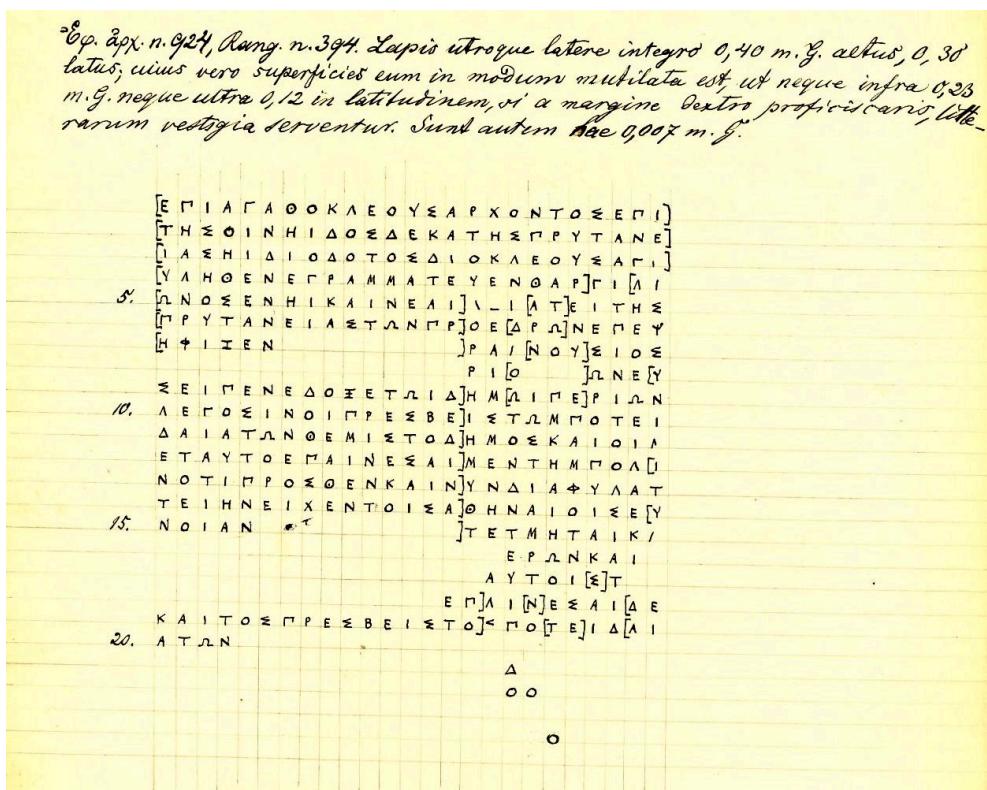
ΕΠΙΜΕΤΡΟΝ

Τὴν ἐπανεξέταση τοῦ ψηφίσματος *IG II² 118* παρουσίασα ἥδη στὶς 23.2.2010 στὸ ἀρχαιολογικὸ φροντιστήριο τοῦ φίλου καθ. Ἐμμ. Βουτυρᾶ τοῦ Ἰστορικοῦ καὶ Ἀρχαιολογικοῦ Τμήματος τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, τὸν ὅποιο καὶ εὐχαριστώ θεομῶς γιὰ τὴν πρόσκληση, τὶς παροξυντικὲς παρατηρήσεις καὶ τὴν γόνιμη συζήτηση ποὺ ἀκολούθησε. Τὰ πορίσματα τῆς ἐργασίας μου ἀνεκοίνωσα στὸ διεθνὲς Συμπόσιο ποὺ ὀργάνωσε ἡ Ακαδημία τοῦ Βερολίνου (20-22.8.2015) ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς διακοσιοστῆς ἐπετείου τῆς ἰδρύσεως τοῦ προγράμματος τῶν *Inscriptiones Graecae*. Εὐχαριστώ θεομῶς τὸν φίλο καθ. Kl. Haller γιὰ τὴν τόσο τιμητικὴ πρόσκληση νὰ συμμετάσχω στὸ Συμπόσιο καὶ στὶς ἑορταστικὲς ἐκδηλώσεις. Πρὸ δὲ λίγων μηνῶν ἀνεκοίνωσα καὶ πάλιν τὴν ἐργασία μου στὸ διεθνὲς ἐπιγραφικὸ Σεμινάριο, τὸ ὅποιο διοργάνωσαν ἡ καθ. Enrica Culasso καὶ ἡ δρ. Daniela Marchiandi στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Τορίνου (18-20.1.2017). Εὐχαριστώ θεομῶς καὶ ἀπὸ τὴν θέση αὐτὴ τὶς διοργανώτριες γιὰ τὴν εὐγενικὴ πρόσκληση καὶ τὴν θεομή φιλοξενία.

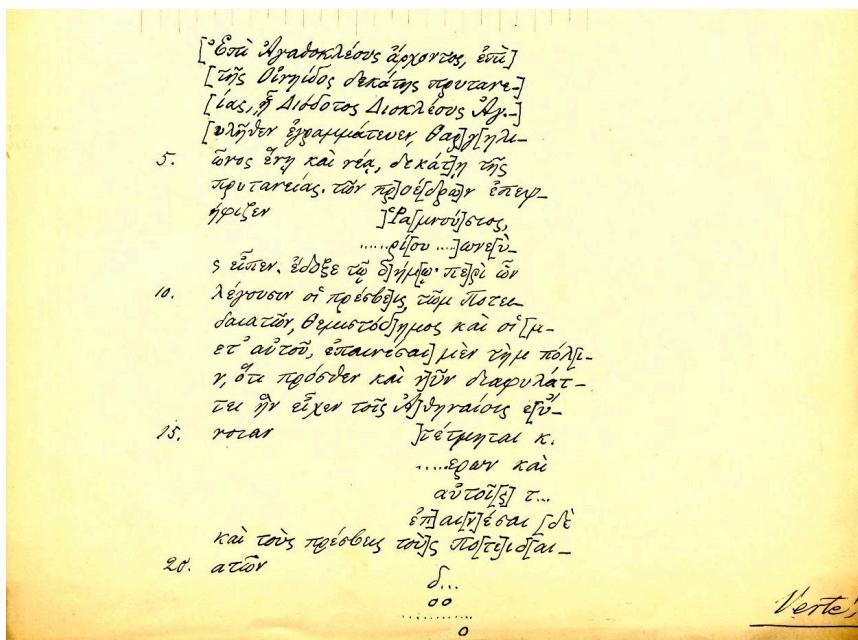

Εἰκ. 1. Τὸ ψήφισμα *IG II² 118* (φωτ. Ἐπιγραφικοῦ Μουσείου).

ΑΓΓΕΛΟΣ Π. ΜΑΤΘΑΙΟΥ

Εἰκ. 2. Άντιγραφο του ψηφίσματος ἀπὸ τὸν A. Velsen. (Ἄρχειον τῶν Inscriptiones Graecae)

Εἰκ. 3. Μεταγραφὴ του ψηφίσματος ἀπὸ τὸν A. Velsen. (Άρχειον τῶν Inscriptiones Graecae)